

структурно-морфологічних особливостей, що допомагають реалізувати експресивність, а також контексту вживання імені.

ЛІТЕРАТУРА

ВТСУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.

ОГЛЗ: Гончар О. Людина і зброя. – К.: Укр. письм., 1994. – 287 с.

ОГС: Гончар О. Собор. – К.: Дніпро, 1989. – 270 с.

Суперанская: Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 368 с.

Тынянов: Тынянов Ю. Архаисты и новаторы. – Л.: Прибой, 1929. – 506 с.

Natalija Byjak. Die Nomination der literarischen Figuren in den Romanen von O.Hontschar als zusätzliches Mittel ihrer Charakteristik. Der Beitrag behandelt die charakterisierende Funktion der literarischen Figuren in den Romanen von O. Hontschar "Der Mensch und der Waffe" und "Der Dom von Satschiplanka", insbesondere die Eigennamen und die die literarische Figuren benennenden Appellativ.

Schlüsselwörter: *literarische Namenkunde, literarischer Name, namenlose Nomination, charakterisierende Funktion.*

Богдана Близнюк (Тернопіль)

НОРМАЛІЗАЦІЯ Й КОДИФІКАЦІЯ ОСОБОВИХ НАЗВ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

У статті аналізуються особливості іменування гуцулів у XV – поч. XIX ст., а також нормалізація і кодифікація особових назв на Гуцульщині у другій пол. XIX ст.

Ключові слова: *антропонім, особова назва, прізвище.*

Об'єктом нашого дослідження стали іменування гуцулів XV – перш. пол. XIX ст. Дотримуючись історико-юридичної концепції щодо появи прізвищ як специфічного антропонімійного класу антропонімів у кінці XVIII – поч. XIX ст., коли в Україні було запроваджене кодифіковане право і відбулося офіційне адміністративно-юридичне закріплення прізвищ за представниками нижчих та середніх верст населення. Для антропонімів, виявлених у пам'ятках Гуцульщини XV – XIX ст., застосовуємо термін “прізвищева назва”, який уведений у науковий обіг М.Худашем. Джерелами дослідження послужили писемні пам'ятки XV – XIX ст., в яких зафіксовані іменування гуцулів.

Аналіз способів та засобів номінації особи на Гуцульщині в XV – перш. пол. XIX ст. показав наступне. У XV – XVI ст. на Гуцульщині для ідентифікації особи використовувались одночленні, двочленні, тричленні та описові іменування. Характерно, що одночленні іменування на Гуцульщині (зрештою, як і на інших територіях) служили переважно для ідентифікації представників соціальних низів, наприклад: *tamze owczarow, alias kmieczy, ktorzy owcze chowaja jest czterzi; Wassil, Herman, Onysko, Marko* [ОКРЗ I: 19].

Однак антропоніми такого типу вживалися і тоді, коли йшлося про конфіскацію майна дрібної гуцульської шляхти за їх участь у повстанні під проводом Мухи чи вказувалось на приналежність особи до певного дворища: *czlowiek jeden na imie Matei z puldworziscza Romanczowego* [ОКРЗ I: 21] *Hryn, Iwan, Warzili, Petri, Gregirij de Brezow* [Matr.II: 74]. Наявність одночленних іменувань в офіційних писемних пам'ятках (і не лише на Гуцульщині) в XV – XVI ст. свідчить про неусталеність ідентифікації особи в той час. Нерідко одна і та ж особа в одному місці документа іменувалась одночленно, в

іншому – двочленно. Так, наприклад, кметів села Кути один раз записано як *Marko, Malik, Nestor*, а другий раз – як *Marko Woloszowicz, Malik Borodicz, Nestor Ivanczow* [ОКРЗ I: 23].

Найтиповішим способом номінації особи на досліджуваній території в XV – XVI ст. було двочленне іменування, де першим членом виступало християнське ім'я, а другий членніс додаткову інформацію про іменовану особу: *Hawrylo Jakymowicz, Marko Woloszowicz, Iwan Hrehorow, Iwan Hanota, Symeon Derkaczek, Wasyl Kowal, Wasyl Delatynski, Hryher Stary*.

Для детальнішої характеристики особи використовувалися тричленні та описові іменування: *Chwedor Hupta wataman, Olexa z Stopczatogo*.

Система ідентифікації особи на Гуцульщині в XVII ст. щодо складових компонентів залишилась незмінною: продовжували функціонувати одночленні, тричленні та описові іменування, проте помітно змінилося співвідношення окремих типів. Одночленні іменування становлять тепер усього 5% від загальної кількості всіх антропонімів, а двочленні – 84%. Найпродуктивнішими серед двочленних іменувань виявились назви з другим компонентом-патронімом на *-ов, -ин, -ен'а (-ен'е)*: *Mikita Martynow, Les Stepanczow, Stepan Zylin, Dmitr Lesyszyn, Marko Jurenie, Iwan Michasenie, Petrina Fedorczenie*. У кінці XVII ст. на Гуцульщині з'являються нові моделі антропонімів з другим компонентом-патронімом на *-ук, -ак*.

Ідентифікація особи на Гуцульщині у XVIII – перш. пол. XIX ст. здійснювалось за допомогою двочленного, тричленного та описового іменування, пор.: *Iwan Rusyn, Ilko Tatarczuk, Wasyl Kaminski; Gregor Kogut, Iwan Lukan Wasylow, Nikolaj Worotniek Dindiuk, Waskul Andrij Niemy, Mikolaj Hucul Kuszner; Iwan Wasyluw syn, Iwan Petra Hryniowa ziec*. Семантичний і структурний аналіз другого компонента двочленного іменування (прізвищевої назви) показав, що провідну роль у його утворенні на Гуцульщині відіграли церковно-християнські імена – переважно адаптовані повні, усічені, усічено-суфіксальні. Не менш важлива роль у творенні прізвищевих назв належить давньослов'янським іменам різної структури:

компози́там, відкомпози́тним дериватам та і́менам-прізви́ськам відапелятивного походження. З апелятивних іменувань ідентифікаційним засобом найчастіше виступала назва за професією, заняттям чи місцем проживання. Прізвищеві назви гуцулів досліджуваного періоду утворювалися двома способами: семантичним та морфологічним. Семантичним способом утворювалися прізвищеві назви від імен, прізви́ськ, апелятивних характеристик особи. Матеріальним вираженням морфологічного способу творення прізвищевих назв були суфікси.

Найпродуктивнішими словотвірними моделями гуцульських прізвищевих назв ХУІІІ - перш. пол. ХІХ ст. виявились раніше непоширені на території Гуцульщини моделі із суфіксами *-ук (-'ук)*, *-чук*, *-ак (-'ак)*, *-чак*. Деривати з формантом *-ук* становлять у названий період 38% від загальної кількості всіх прізвищевих назв морфологічного способу творення, а моделі з суфіксом *-ак* – 11%. Різке зростання прізвищевих назв з цими формантами у ХУІІІ ст. і відсутність їх у ХУІ - перш. пол. ХУІІ ст. дає право припустити, що моделі з названими суфіксами були занесені на Гуцульщину з інших територій України

Архівні матеріали свідчать, що найуживаніший суфікс на Гуцульщині в кінці ХУІІІ - першій половині ХІХ ст. *-ук*, *-чук* сприймався ще як живий формант, що виражав патронімічність чи присвійність. Зіставлення прізвищевих назв жителів одних і тих же сіл у різних часових зрізах наочно ілюструють цей факт (Див. таблицю №1).

Зміни в структурі прізвищевих назв з формантом *-ук*

Таблиця 1

Прізвищева назва	Рік, пам'ятка	Прізвище ва назва	Рік, пам'ятка	Сучасне прізвище	Село
Bogdaniuk	1780, ЙМ	Bogdan	1820, ФМ	Богдан	Полянки
Hawryszczuk	1773, ІО	Hawrysz	1839, КТ	Гавриш	Слобідка

	Кут.				
Diduszczyk	1789, КТ			Дідушко	Довгополе
Dupejuk			1820, ФМ	Дупей	Кобаки
Jurbaszczyk	1783, КТ			Юрбаш	Довгополе
Kuliszyczyk	1780, ЙМ			Кулешір	Кути
Kuryndaszczuk	1781, КТ			Куриндаш	Довгополе
Kosowaniuk			1826, КТ	Косован	Кобаки
Lebisztaniuk	1780, ЙМ	Lebisztan	1820, ФМ	Лебіштан	Яблониця
Negrejuk	1780, ЙМ			Негрій	Вербовець
Osieczniuk	1820, ФМ	Osieczny	1835, КТ	Осічний	Кобаки
Smadyczyk	1773, ІО Кут.			Смадич	Слобідка
Sikmaniuk	1780, ЙМ	Sykman	1820, ФМ	Сікман	Стебні
Tomeiczuk			1820, ФМ	Томей	Перехрешчине
Widraszczuk			1820, ФМ	Відрашко	Устеріки

Живий процес творення патронімічних прізвищевих назв відбивають записи одного і того ж денотата з формантом **-ук** і без нього: *Iwan Wojko* - він же *Iwan Wojczuk* (СКС: 120, 157); *Andrij Lawrow* - *Andrij Lawruk* (СКС: 168); *Sorochaniuk Panko* - *Sorochan Panko* (ФМ: 98, 8, 71); *Illa Uhryn* - *Illa Uhryniuk* (КТ, Квк, 88). Як уже відзначалося, іменування з формантом **-ук(-'ук)**, **-чук** уперше з'являються на Гуцульщині щойно в другій половині ХУІІ ст., а уже у ХУІІІ - перш. пол. ХІХ ст. ця модель стає найпродуктивнішою серед гуцульських прізвищевих назв. Таблиця № 2 ілюструє ріст продуктивності прізвищевих назв з формантом **-ук** на Гуцульщині.

Ріст продуктивності моделей з формантом **-ук**

Таблиця 2

Рік написання	Загальна	Кількість назв	Процентний

пам'ятки	кількість прізвищевих назв у пам'ятці	з суфіксом -ук (- 'ук) -чук	вміст
1480-1492	6	-	0%
1563	129	-	0%
1596	54	-	0%
1648-1649	160	-	0%
1656	15	-	0%
1664	120	1	0.8%
1700	50	2	4%
1745	265	100	37.7%
1773	409	230	55.6%
1780-1820			0%

Як бачимо, аналіз основних способів і засобів ідентифікації особи на Гуцульщині у ХУ - ХІХ ст. показує, що на гуцульській території, як і на всій території України та в інших слов'янських народів, з давніх-давен для ідентифікації особи, крім власного імені, використовувалися найрізноманітніші додаткові іменування за власною назвою батька, матері, місцем проживання, видом заняття, зовнішніми та внутрішніми особливостями денотата. У досліджуваній період на Гуцульщині діяло звичаєве право, згідно з яким особа повинна була мати власне ім'я і ще якусь додаткову назву, що конкретизувала її. Ніяких правил щодо вживання особових назв тодішнє право не передбачало. В офіційних, адміністративно-юридичних документах людину записували так, як її називали в побуті. А наявність тричленних і описових формул іменування свідчать, що процес творення прізвищ ще не був закінчений і належав до звичаєвого, а не до кодифікованого права. Щоб особова назва стала спадковою і формально незмінною, вона мусила пройти стадію офіційного закріплення як прізвище [Худаш: 94]. Вирішальний крок у стабілізації прізвищ як спадкових родових

назв належав державним інституціям. На Західній Україні, що входила тоді до складу Австрії, часткове унормування почалося наприкінці ХУІІІ ст. від патенту Йосифа ІІ про обов'язок для єврейського населення мати прізвища. Патент цесаря Франциска І від 21.ІІ.1805 поширює цей обов'язок на все населення Галичини, а в 1812 році на всій території Австрійської імперії був запроваджений “Загальний цивільний кодекс” і навіть в 1826 році з'явився декрет, згідно з яким особа, що самовільно змінила прізвище, підлягала судовому покаранню [Худаш: 96].

Документальна ідентифікація особи на Гуцульщині після таких юридичних настанов, як свідчать наші матеріали, значно змінилась. Проаналізувавши понад 800 особових назв гуцулів, виписаних нами з історичних джерел за 1858-1859 роки, бачимо, що усталення твердих правил щодо вживання цих назв виключає називання однієї ж і тієї особи по-різному. Коли на поч. ХІХ ст. ще зустрічаються такі випадки, то в 1858-1859 роках таких записів уже немає. Відсутні в цей період тричленні іменування. Називання особи за допомогою опису трапляється вкрай рідко. Запровадження кодифікованого права і державної унормованості особових назв зобов'язувало мати спадкову власну назву і жінок, хоч до цього періоду жінка на Гуцульщині ідентифікувалася за іменем чи прізвиськом батька, чоловіка або описово. Починаючи з другої половини ХІХ ст., особові назви жінок не відрізнялися від особових назв чоловіків, порів.: *Andrusiow Iwan - Andrusiow Tetiana, Bejsiuk Sofia, Bohonosiuk Paraska, Hannuszczuk Eudokia, Hudymiak Maria, Kostyniuk Tetiana, Mariuk Tetiana, Palagniuk Anna*.

Особові назви гуцулів в 40-50-х роках ХІХ ст. - це вже спадковій скам'янілі родинні прізвища, хоча ще до кінця століття в окремих випадках в ідентифікації особи не було стабільності. Адже українські прізвища в цілому менше підпадали під вимоги офіційної регламентації і процес їх закріплення не був рівномірним [Худаш: 97]. Отже, про гуцульські прізвища в сучасному розумінні цього терміна можна говорити, починаючи з 40-х років ХІХ ст. Остаточне формування гуцульських прізвищ, таким чином, збігається з

періодом стабілізації прізвищ на інших територіях України.

ЛІТЕРАТУРА

Худаш: Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., 1977. –236 с.

ОКРЗ: Описи королівщини в руських землях XVI в. – Львів, 1895-1900. – Т.1-3.

КТ: Крайова Табуля, м. Львів. Книга записів майнових документів жителів сіл. – ЦДІА України у Львові, ф. 166, оп. 1, спр. 2159, спр. 1934, спр. 1279.

СКС: Судова книга Станіслава. Протоколи допиту опришків (1739-1740 рр.) – Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника АН України. – Відділ рукописів, ф. 145, 19/93. – С. 73-170.

ФМ: Францисканська метрика 1819-1820 рр. ЦДІА України у Львові, ф. 20, опис XI.

Matr.: Matricularum Regni Poloniae Summaria. – Т.2 (1492-1501), Varsoviae, МСМ УП.

Bohdana Blyzniuk. Normalization and codification of personal names on the territory of Hutsulshchyna. *The article deals with the analysis of the peculiarities of naming Hutsul people in the XV-XIX centuries as well as of the normalization and codification of personal names on the territory of Hutsulshchyna in the second half of the XIX century.*

Key words: *antroponym, personal name, surname.*

Ганна Бучко (Тернопіль)

“ДЕПАТРОНІМІЗАЦІЯ” ЯК МОВНИЙ ФАКТОР СТАБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ